

ogenschijnlijke nadelen in klaarblijkelijke voordelen verkeren, gebruikt hij verlegenheidsargumenten. Allereerst voert hij een nieuwe categorie in 'maatschappelijke essays' en verwijst naar Simmel als het grote voorbeeld van dit soort beschouwingen. Vervolgens meent hij dat het lezingkarakter van die essays hun brede toegankelijkheid vergroot. Dit is een argumentatie die lijkt voort te spruiten uit een onrustig geweten.

Ook constateert hij, kennelijk opgelucht, dat hij er toch in is geslaagd een duidelijke rode draad in zijn artikelen vast te houden. Die draad komt tot uiting in de titel van de bundel. Deze lezer is de rode draad echter nogal eens kwijtgeraakt. Misschien misstaat zo'n bundel niet in iemands verzameld werk onder de titel 'mengelwerk' of 'verspreide geschriften', maar – nogmaals – als op zichzelf staande publikatie schiet hij tekort. Een voordeel van bundeling is natuurlijk dat eerder verspreide artikelen nu makkelijker te vinden zijn, maar de lezer wordt op die manier wel tot een soort parelvisser, die heel wat keren moet duiken voor hij behalve parelmoer ook de begeerde parels boven water haalt.

Wil Arts

P.E.L. Janssen, Geweld als oorsprong van de samenleving, over de cultuurtheorie van René Girard. Verkrijgbaar bij Boekhandel Dekker van de Vegt in Sittard, 1992.

Dit boek behoort naar mijn mening niet tot de hoogtepunten van de secundaire literatuur over Girard in Nederland. Het boek geeft de theorie van Girard weer zonder verrassingen. Een systematische kritiek, maar ook een systematische behandeling van de bestaande kritiek ontbreken. Bovendien heeft de auteur geen eigen vraagstelling ontwikkeld om Girard te evalueren. Nochtans is het boek aanvaard als dissertatie aan de Juridische Faculteit van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Promotoren waren prof. dr. H.E.S. Woldring en prof. dr. J.M.M. de Valk, terwijl prof. dr. S.A. Varga hen secondeerde als referent.

In het eerste hoofdstuk wordt verslag gedaan van Girards inzicht in menselijke verhoudingen. Doorslaggevend voor wat zich afspeelt tussen

mensen is de mimese (nabootsing). Dat wil zeggen dat ik voor wat ik wil, begeer, wens, beoog, etc. afhankelijk ben van mijn omgeving. De significante anderen uit mijn omgeving zijn in die zin model voor mij. Met andere woorden: mijn begeerte is niet te begrijpen vanuit mijn individualiteit, maar veeleer vanuit de modellen. Dit inzicht heeft Girard opgedaan in de Westeuropese romanliteratuur van Cervantes tot Dostojewsky. (Deze bron van kennis is uiteraard een aanstoot voor gevestigde wetenschap, alsof men door het lezen van romannetjes inzicht in menselijke verhoudingen kan krijgen.) Dit mimetische gezichtspunt is impliciet een conflicttheorie. Als de ander met zijn appreciaties een souffleur is voor mijn begeerte, dan kunnen er problemen ontstaan als wat geapprecieerd of begeerd wordt, niet valt te delen. Het conflict is aanwezig als twee begeerten samenkomen in één object. Het mogelijk daaruit resulterende geweld vat Girard in procestermen. Hij zegt niet dat de mens gewelddadig is, maar hij laat het proces zien waarin het tot geweld komt.

In het tweede hoofdstuk wordt de sociologisch bekende vraag behandeld hoe de samenleving mogelijk is ondanks de menselijke mimetische constitutie die zeer gemakkelijk conflicten kan genereren. Dat antwoord zoekt Girard in het unanieme geweld jegens de zondebok. In dit zondebok-mechanisme ziet hij de oorsprong van de religie en de menselijke cultuur. Deze 'beschavende' rol van de religie met zijn mythen, ritën en verboden wordt in het tweede hoofdstuk besproken. Girard geneert zich dus niet om *unzeitgemäß* met een 'groot verhaal' op de proppen te komen. Janssen bewijst Girard mijns inziens nu een slechte dienst door hem op zijn tamelijk generaliserende wijze van spreken voetstoots te blijven volgen, alsof de diverse maatschappelijke condities het mimetische mechanisme en dat van de zondebok geen verschillende verschijningsvormen van geweld verlenen. Primitieve leefgemeenschappen, traditionele maatschappijen en moderne samenlevingen kunnen toch niet over één kam worden geschooren. *Mens en Maatschappij* zou Janssen dankbaar geweest zijn indien hij toch wel een begin had gemaakt met het nader specificeren van Girards theorie over geweld.

In het derde hoofdstuk wordt een specimen gegeven van het lezen van een 'literair' (sic!) werk in de geest van Girard. Hij heeft daartoe het libretto 'Der Ring des Nibelungen' van Richard Wagner uitgekozen en laat dan zien dat het verklaringsschema van Girard waaraan de tekst wordt onderworpen, nieuwe en verrassende perspectieven opent voor de tekstinterpretaties. Of dit iets te maken heeft met literatuurkritiek is een vraag van ondergeschikt belang.

Girard is de provocatie in eigen persoon. Na het lanceren van de twee zogenaamde werkhypothese die resp. betrekking hebben op het mimetisch karakter van het menselijk gedrag en het gewelddadig fundament van onze samenleving, heeft Girard nog een provocerende pijl op zijn boog. Hij verdedigt de stelling, dat het Oude en Nieuwe Testament een absoluut contrast vormen met de vigerende religieuze, maatschappelijke en culturele expressies. Girard interpreteert de bijbel op zijn eigen wijze die hij *niet-sacrificieel* noemt. Zo wordt in het vierde hoofdstuk van deze dissertatie Girards visie op het evangelie als overwonnen geweld gerefereerd. Helaas doet het samenvattende referaat de punten die Girard wil scoren ten opzichte van de gevestigde theologie niet altijd helder aan het licht komen.

In het slothoofdstuk wordt summier ingegaan op Jean-Pierre Dupuy, Paul Dumouchel en C.N. Robert die elk op hun eigen terrein, resp. economie, sociale filosofie, criminologie de Girardijne inzichten hebben uitgewerkt.

Pieter Tijmes

R.M. Verburg, The Two Faces of Interest. The problem of order and the origins of political economy and sociology as distinctive fields of inquiry in the Scottish Enlightenment, Thesis Publishers, Amsterdam, 1991.

A.J. Kerkhof, De mens is een angstig dier. Adam Smith's theorie van de morele gevoelens, Boom, Amsterdam, 1992.

Voorals sinds het verschijnen van Albert Hirschmans lucide essay *The Passions and the Interests* (1977) hebben veel auteurs zich gebogen

over wat de antropologie van de moderne tijd kan worden genoemd. Hirschman liet zien hoe de begrippen 'belang' en 'eigenbelang' sinds de zeventiende eeuw een sleutelrol zijn gaan spelen in beschouwingen over menselijk handelen. Het oude antagonisme tussen 'hartstocht' en 'verstand' werd overvleugeld door een beschouwingwijze waarin 'belangen' verschenen als de voornaamste menselijke drijfveer. Handelingen ingegeven door belangen waren niet alleen alom tegenwoordig, ze hadden bovendien onverwacht heilzame effecten. Mandeville verwoordde dit het duidelijkst in zijn adagium dat het zulke *private vices* waren die ten grondslag lagen aan *public benefits*.

Een aantal aspecten van deze problematiek komt aan bod in de recente studies van Verburg en Kerkhof. In zijn breed opgezette dissertatie toont Verburg zich vooral geïnteresseerd in de vraag hoe de ontwikkeling van het begrip belang in de achttiende eeuw verweven was met nieuwe oplossingen voor het Hobbesiaanse ordeprobleem. Daarbij onderscheidt hij een Franse, 'politieke' oplossing van een Schotse of 'sociaal-economische' oplossing. Omdat vrijwel al zijn aandacht uitgaat naar de Schotten werkt hij dit contrast echter niet uit. Na enkele meer algemene hoofdstukken ligt de kern van zijn studie bij een schets van het ordedebat sinds Hobbes (Hoofdstuk 4) en een analyse van de 'sociaal-economische oplossing' hiervoor die de Schotse moraalfilosofen uitwerkten (Hoofdstuk 5). Verburg laat eerst zien hoe de veronderstellingen van Hobbes omtrent eigenbelang en orde werden genuanceerd en uitgebreid door respectievelijk Locke, Shaftesbury en Mandeville. 'Belang' had niet alleen zelfzuchtige kanten (zoals bij Hobbes), maar ook integratieve (Locke) en institutionele (Mandeville). Op basis hiervan bespreekt hij de Schotten. Zij ontwikkelden een synthese waarin het Janus-karakter van het begrip belang (eigenbelang en morele verplichting) centraal stond. Aan Hume wordt een centrale rol toebedeeld, terwijl vervolgens Smith en Ferguson worden behandeld, de eerste als grondlegger van de politieke economie, de tweede als stamvader van de sociologie. In de epiloog worden deze lijnen doorgetrokken naar de negentiende eeuw